

КУЛЬТ БАРАНА У ПЛЕМЕН КУЛЬТУРИ ЛІЙЧАСТОГО ПОСУДУ

Андрій ГАВІНСЬКИЙ

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
вул. Винниченка, 24, 79008, м. Львів, Україна,
e-mail: andrham@ukr.net*

Серед різноманіття глиняних виробів в культурі лійчастого посуду майже відсутня зооморфна пластика. До таких предметів належать ручки посудин у вигляді реалістично сформованих голівок барана. І це єдина тварина в культурі лійчастого посуду, яка хоч якось виражена. Начиння з ручками баранчиків або їх фрагментів знайдено не багато. На великій території, яку займає південно-східна група КЛП і де відомо сотні поселень, значна частина з яких розкопувалась, нараховується близько 60–70 одиниць фігурок зафіксованих приблизно лише в двадцяти різних пунктах. На одних їх є досить багато, як от в Грудку (біля 30), Зимному (18), Цмелюві (більше 10), на інших по одному екземпляру, а на багатьох широко досліджених поселеннях відсутні. Баранчики прикрашали виключно ручки дзбанів та черпаків. Цей посуд зазвичай орнаментований. Сам орнамент побудований за чіткою схемою світового дерева: вінця прикрашені ламаною лінією – зигзагом, який притаманний ритуальним зооморфним посудинам ряду інших землеробських культур і трактується як символ води. Стінки тулуба орнаментовані вертикальною драбинкою, яку можна трактувати як колоски зерна. Символічне значення мають спарені ручки баранчиків, поєднанні священним ярмом і уособлюють в собі сакральний зміст родючості. Більшість виробів, як правило, дзбанів, знайдено у господарських ямах, а частина черпаків у жіночих похованнях. На поселенні в Зимному усі фігурки виявлені в культурному шарі і залягали окремими скупченнями. Такий посуд був сакральним, він призначався для зберігання та висіву зерна, а також для ритуалу моління дощу. В ранньоземлеробських племен окремі тварини, серед яких баран, уособлювали в собі культ родючості і ототожнювались із певними силами природи. Витоки культу барана в південно-східній групі племен лійчастого посуду, очевидно потрібно шукати у їх найближчих сусідів, можливо трипільців, де такі практики були більш розвинутими.

Ключові слова: культура лійчастого посуду, культ барана, ритуал, орнамент, зерно, вода.

У вивченні культури лійчастого посуду (КЛП) – однієї з найбільших енеолітичних культур Європи – спостерігається цікавий факт: практично відсутня зооморфна пластика, за винятком голівок баранів, увінчаних на ручках окремих посудин. Як правило, такі знахідки викликають захоплення, але в науковій літературі досить мало спроб їхньої інтерпретації.

Одним із перших, хто звернувся до цієї теми, був К. Язджевський. Володіючи фактично двома знахідками – зі Цмелюва та Кренжніці Ярої, – він стверджував, що вони швидше мали лише орнаментне значення, а ширшого застосування така пластика набула в південних культурах [Jazdzewski, 1936, s. 269–270]. Не оминула цього питання й дослідниця поселення Цмелюв С. Подковінська. Вчена писала, що баран відігравав у КЛП важливе культове значення, пов'язане із врожаєм та родючістю, і прийшов у КЛП через посередництво південних землеробських культур. Такі посудини могли слугувати для збереження запасів зерна на посів [Podkowińska, 1960, s. 57–58]. Т. Віслянський теж вважав, що пластика фігурок притаманна для південних культур і прийшла звідти зі символікою та віруваннями, атрибутом яких був і баран. Для землеробів притаманні вірування, безпосередньо пов'язані з родом їхніх занять, спрямованих на культ родючості. Їх атрибутом були домашні звірі і, мабуть, життєдайне сонце [Wiślański, 1979, s. 259]. М. Пелецишин на основі знахідок із Зимного вважав, що практичного значення посудини з баранячими ручками не мали. Їх

використовували в ритуальних заходах, спрямованих на розмноження овець. Припускав, що барана ототожнювали з місячним небесним божеством, яке сприяло швидкому розмноженню худоби, а отже, забезпеченню певного добробуту людей [Пелещин, 2004, с. 134].

На окрему увагу заслуговує велика за обсягом та дуже ґрунтовна стаття відомого спеціаліста в галузі культових практик КЛП [Bąbel, 1980; 2006] Є. Бомбеля *“Symbolika barana w wierzeniach ludów kultury pucharów lejkowatych. Próba interpretacji”*, написана 1982 р. [Bąbel, 1986–1990, s. 135–176]. Майже без змін (із доповненнями кількох позицій літератури) вона розміщена на сайті http://taraka.iq.pl/symbolika_barana у 2016 р. У роботі Є. Бомбель навів широкі аналогії культу барана в різних народів у різний час. Описував у міфології, а також його зв'язок із космосом і силами природи: сонцем, місяцем, вогнем, вітром, дощем, землею, рослинами, лісом, часом тощо. Також дослідник подав власну інтерпретацію символіки та призначення посудин із зображенням баранів [Bąbel, 1986–1990].

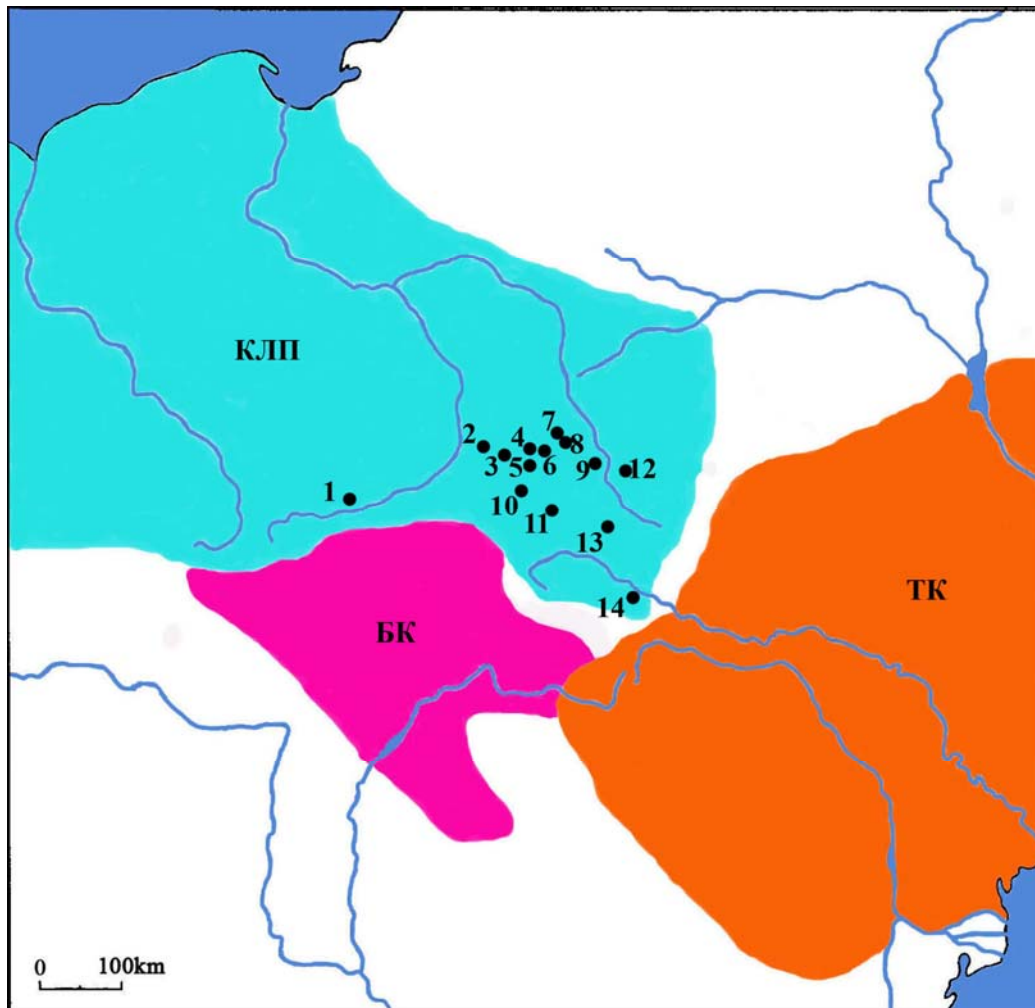

Рис. 1. Знахідки ручок-баранчиків на карті поширення культури лійчастого посуду (КЛП) у сусідстві з баденською (БК) та трипільською культурами (ТК): 1 – Краків–Нова Гута–Могила 62, 2 – Стричовіці, 3 – Цмелюв, 4 – Ксенжніца Яра, 5 – Завіхость, 6 – Пяскі Велькі, 7 – Наленчув Колонія, 8 – Клементовіці, 9 – Грудек, 10 – Павлосьов, 11 – Оселя, 12 – Зимне, 13 – Малі Грибовичі, 14 – Которини
 Fig. 1. Finds of handles-rams on the map of localization of Funnel Beaker culture (FBC) adjacent to Baden (BC) and Trypillian (TC): 1 – Krakow–Nowa Huta–Mogyla 62, 2 – Strichovici, 3 – Ćmielów, 4 – Książnice Jara, 5 – Zawichost, 6 – Piaski Wielkie, 7 – Nałęczów Kolonija, 8 – Klementowice, 9 – Gródek, 10 – Pavlosjov, 11 – Oselja, 12 – Zymne, 13 – Mali Grybovychi, 14 – Kotoryny

Посуду з ручками баранчиків або їх фрагментів знайдено не багато (рис. 1). На значній території, яку займає південно-східна група КЛП і де відомо сотні поселень, значну частину з яких досліджували розкопками, нараховується близько 60–70 одиниць виробів, виявлених на двох десятках поселень. На одних – їх досить багато, як-от у Грудеку (близько 30), Зимному (18), Цмелюві (понад 10), на інших – по одному екземпляру, а на багатьох широко досліджених поселеннях – відсутні. Тому в цьому плані важлива максимальна інформація щодо конкретної знахідки.

Контекст знахідок. Перший і, напевне, найбільший комплекс посуду з ручками у вигляді баранів походить з ями № 180 поселення Цмелюв. Об'єкт овальної у плані форми розмірами 149×181 см на глибині 35 см. Яма трапецієподібна у перерізі, завглибшки 155 см. У її заповненні знайдено обвуглені зерна пшениці, гороху й льону, а також 33 побиті посудини різного стану збереження: великих розмірів горщики, амфори, дзбани, окремі з них сильно ошлаковані, повторно перепалені; а також відходи життєдіяльності: кістки тварин, обмазка, знахідки з кременю та вугілля. Окрім двох дзбанів із подвійними ручками баранів, тут також знайдено три дзбани з голівками баранів та два окремі вушка [Podkowińska, 1955, гус. 1, 2; 1960, s. 36–47, tabl. I–XVIII]. Цілий черпак зі схематичною баранячою голівкою знайдено в ямі 232А глибиною 90 см. Її заповнення складалося зі значної кількості уламків кераміки, кременю, кісток, обмазки та вугілля [Krzak, 1963, s. 70–71, гус. 5].

Одна з найбільших колекцій посудин із баранчиками походить із Грудека – близько 30 екземплярів (рис. 8–9). В основному це знахідки окремих ручок, хоча кілька екземплярів представлені профілями посудин [Poklewski, 1958, tabl. XIII: 1–7, s. 321; Gumiński, 1989, гус. 35: p, r, t, s; 44; Zawisłak, 2013, гус. 2; tabl. XXIII: 10]. Рідкісні – дзбани з двома голівками баранів, а зовсім унікальна – посудина з ручкою, увінчаною чотирма голівками цих тварин з ями 1/83 [Jastrzębski, 1989, p. 243, fig. 3: 8, 9; Zawisłak, 2013, гус. 2; tabl. II: 10]. На поселенні Завіхость, у місцевості Збржа Велька, кубок і дві ручки походять із таких об'єктів: ями 2b (овальної форми розмірами 2×1,4 м глибиною 0,98 м), 4 (діаметр – 1,3 м,

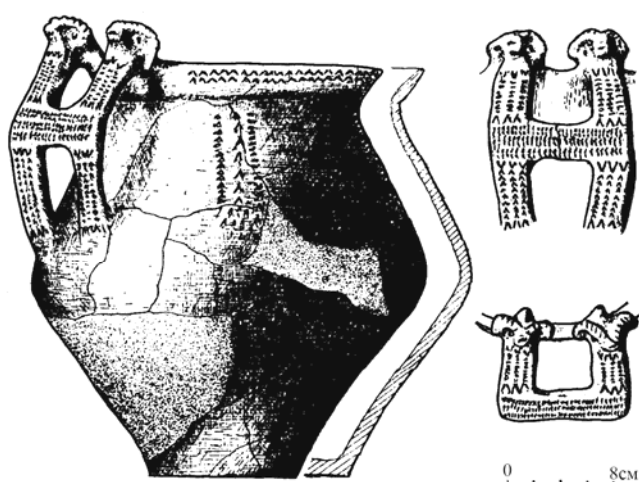

Рис. 2. Дзбан із Цмелюва (Podkowińska, 1960, tabl. I: 2; XVI)

Fig. 2. Jug from Ćmielów (Podkowińska, 1960, tabl. I: 2; XVI)

глибина – 0,8 м) та ба (рис. 6, 1–4). Остання – найбільша, овальної у плані форми розмірами 3×21 м глибиною 1,6 м. На її дні знайдено близько 110 фрагментів посуду, 25 знарядь із кременю, 21 – з кістки, 7 – з каменю та 5 – з глини [Balcer, 1966–1967, s. 299, 301, 305, рис. 6; 9с; 11h; 17h]. Ще одна ручка виявлена в культурному шарі [Krzak, 1961, s. 38, рис. 8с].

Надзвичайно рідко досліджувані посудини фіксують на могильниках. Такий приклад маємо в парному похованні № 8 із Наленчува Колонії. Порівняно з іншими, воно досить багате на інвентар. Біля одного покійника, різних частин скелету, – кубок із ручкою-баранчиком (рис. 5, 1), фляга, дві мисочки, мініатюрний горщик і кістяний предмет [Gurba, 1969, s. 77–78, рис. 16: а, 16а1; Kowalczyk, 1959, рис. 3].

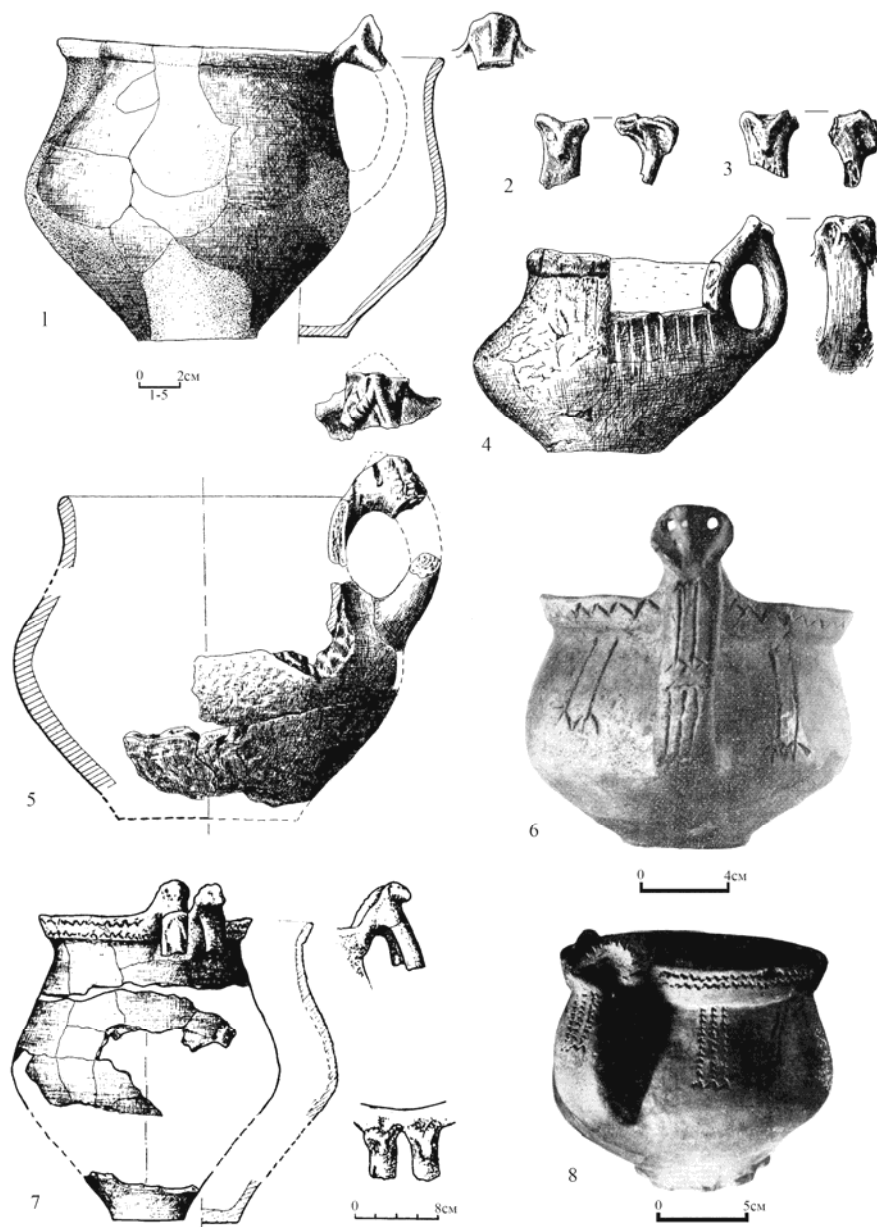

Рис. 3. Посуд із Ćmielów (1–5, 7, 8 – Podkowińska, 1960, tabl. I: 1; XII; XIV: 2, 3, 5; XVIII: 2; 6– Krzak, 1963, рис. 5)

Fig. 3. Vessel from Ćmielów (1–5, 7, 8 – Podkowińska, 1960, tabl. I: 1; XII; XIV: 2, 3, 5; XVIII: 2; 6– Krzak, 1963, рис. 5)

Подібне поховання № 14 у Клементовіцах. Тут захоронена жінка віком 40–45 років, дитина 7–8 років, а також рештки щелепи юної особи 14–15 років. Над головою жінки лежить інвентар: амфора й орнаментований кубок із ручкою-баранчиком [Uzarowiczowa, 1970, s. 502–503, рис. 27, 28] (рис. 6, 5).

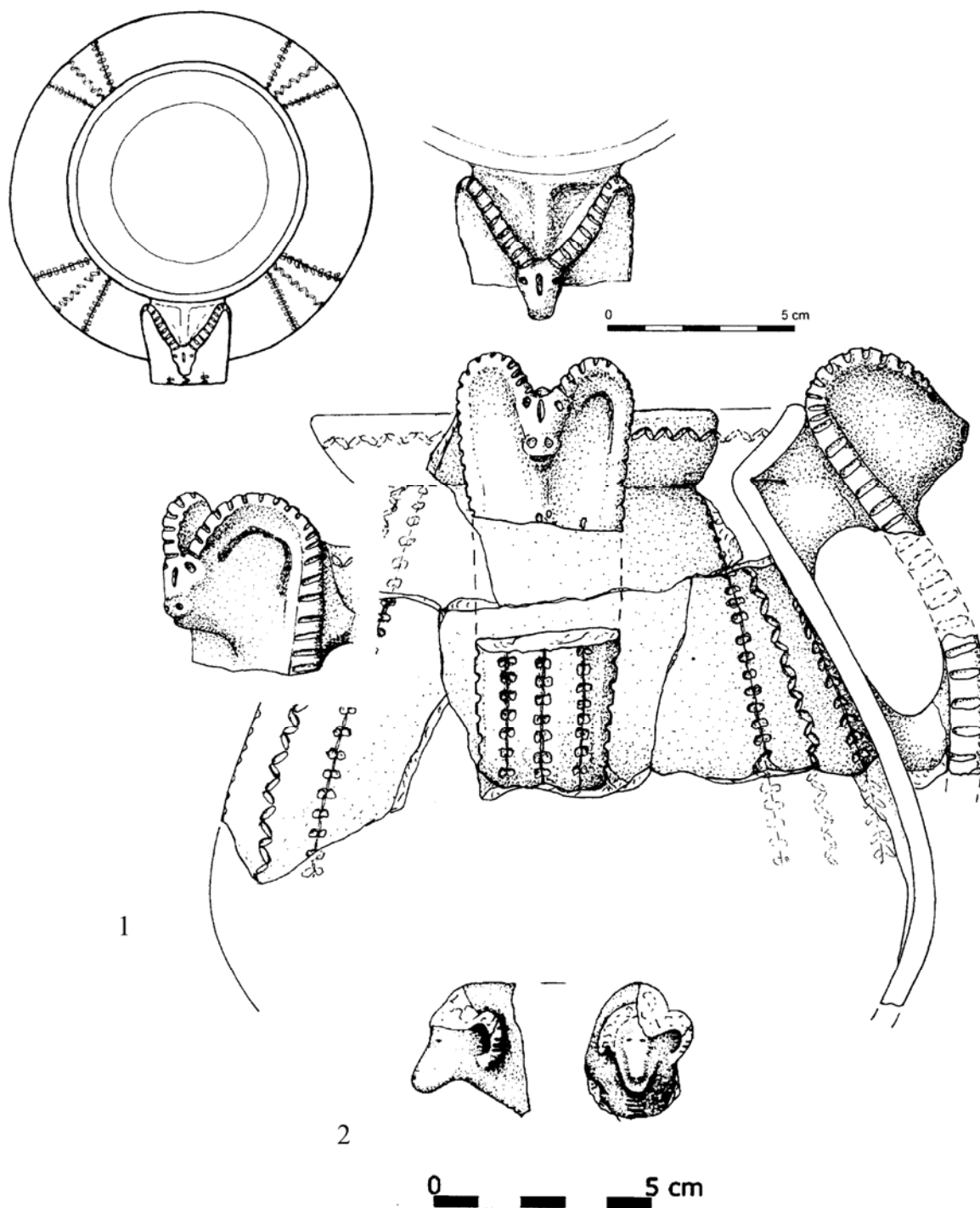

Рис. 4. Дзбан (1) та баранчик (2) із Павлосьова 52 (Rybicka, Król, Rogoziński, 2014, рис. 18: 1; 44: 1)
Fig. 4. Jug (1) and ram (2) from Pawłosiów 52 (Rybicka, Król, Rogoziński, 2014, рис. 18: 1; 44: 1)

Краків–Нова Гута–Могила 62. Фрагмент ручки з голівкою барана (рис. 5, 3) знайдено в ямі № 430. Вона овальної форми розмірами 240×180 см, максимальною заглибленістю 55 см, із півокруглим профілем. Також тут знайдено кілька фрагментованих горщиків, близько 70 уламків посуду, до 30 знахідок із кременю, кілька кісток та обмазку [Kaczanowska, 1976, s. 92–96, ryc. 4–6].

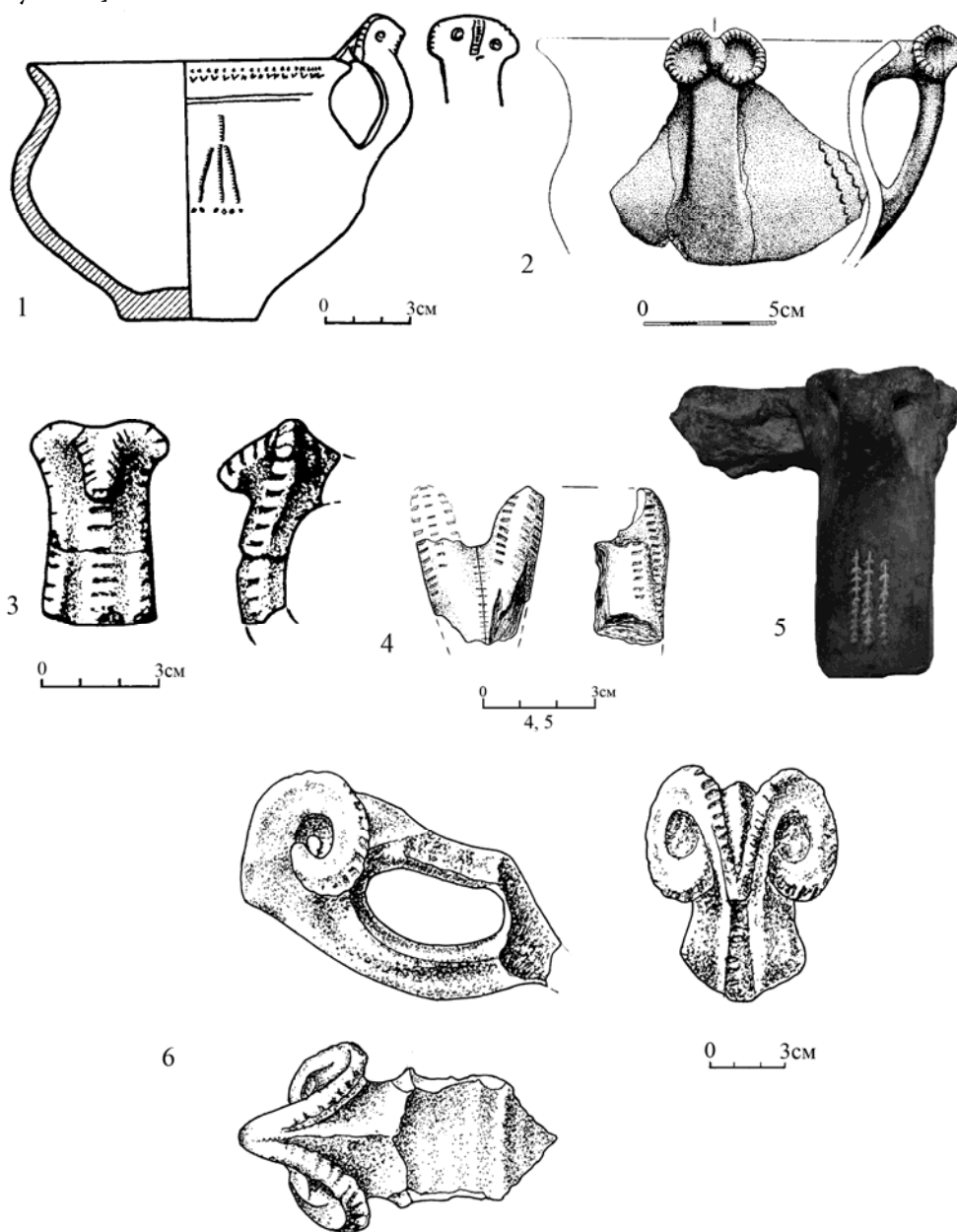

Рис. 5. Посуд та фрагменти ручок-баранчиків: 1 – Наленчів Колонія (Gurba, 1969, ryc. 16: a), 2 – Пяски Велькі (Dobrzyński, 2011, s. 72, ryc. 9: 4), 3 – Краків–Нова Гута–Могила 62 (Kaczanowska, 1976, ryc. 4: a), 4 – Которини III (Hawinskyj, Pasterkiewicz, Rybicka, 2014, tabl. XXXVIII: 1), 5 – Малі Грибовичі (Гавінський, 2009, рис. 11: 1), 6 – Оселя 15 (Чопек, Трибала-Завісляк, Войцещук, 2018, рис. 35: 1)
 Fig. 5. Vessels and fragments of handlers-rams: 1 – Nałęczów Kolonija (Gurba, 1969, ryc. 16: a), 2 – Piaski Wielkie (Dobrzyński, 2011, s. 72, ryc. 9: 4), 3 – Krakow–Nowa Huta–Mogyla 62 (Kaczanowska, 1976, ryc. 4: a), 4 – Kotoruny III (Hawinskyj, Pasterkiewicz, Rybicka, 2014, tabl. XXXVIII: 1), 5 – Mali Grybovychi (Гавінський, 2009, рис. 11: 1), 6 – Oselja 15 (Чопек, Трибала-Завісляк, Войцещук, 2018, рис. 35: 1)

У наближених умовах виявлений дзбан на поселенні у Стричовіцах (рис. 6, б). Він зафіксований у заповненні ями № 31, овальної у плані форми діаметром 2,5 м і глибиною 1,35 м, дно півкругле, розділене на дві частини. У профілі яма грушеподібної форми. В об'єкті знайдено 743 фрагменти посуду, 63 предмети з кременю, окремі кістки та значна кількість вугілля. Також тут виявлено кілька більших фрагментованих лійчастих горщиків, черпак із високою ручкою та ще один дзбан [Uzarowicz-Chmielewska, 1989, p. 231, 233–234, fig 6].

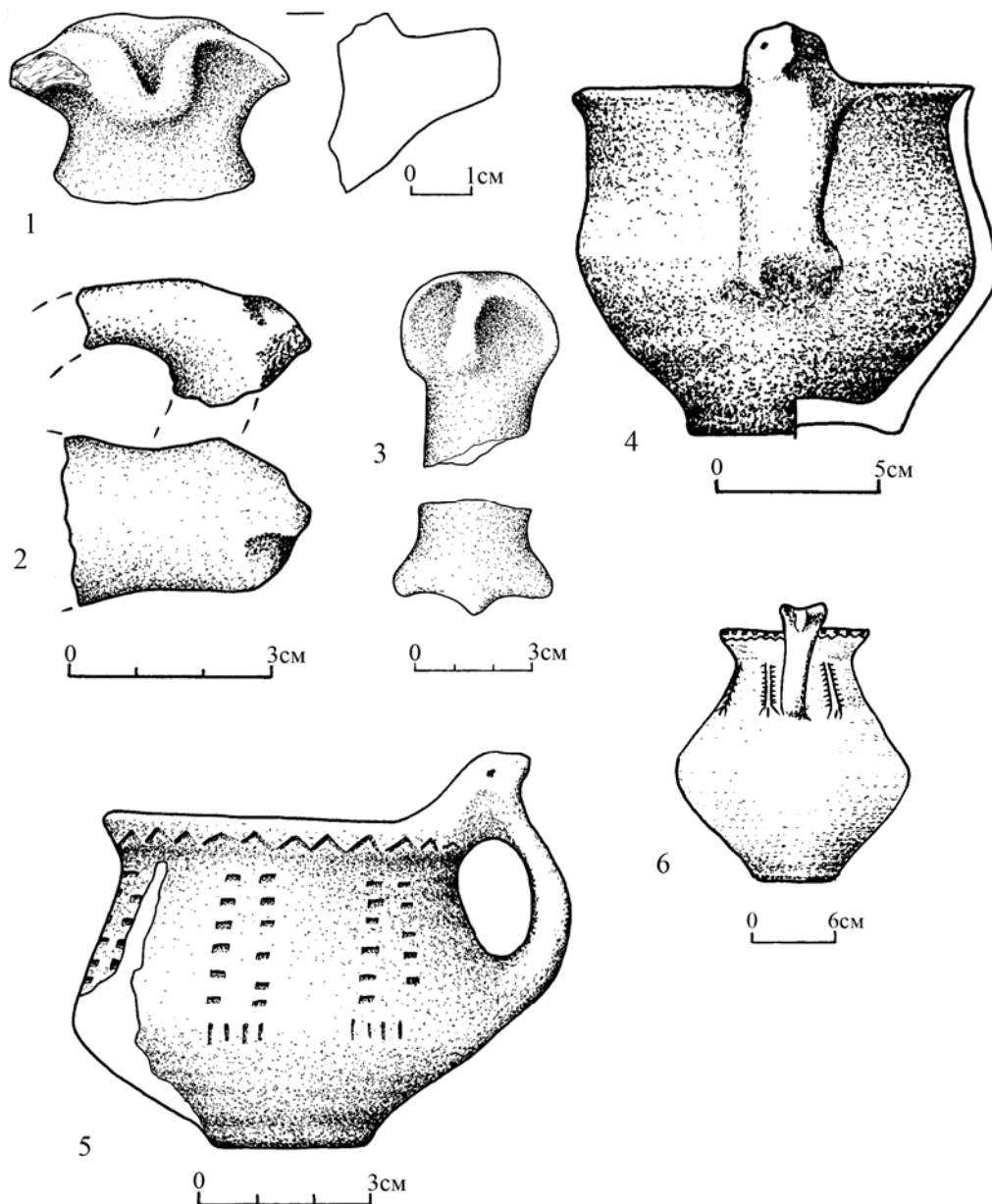

Рис. 6. 1–4 – Завіхость (1 – Krzak, 1961, s. 38, ryc. 8c; 2–4 – Balcer, 1966–1967, ryc. 9c; 11h; 17h), 5 – Клементовіці (Uzarowiczowa, 1970, ryc. 27, 28c), 6 – Стричовіці (Uzarowicz-Chmielewska, 1989, fig 6: b, з графічним доповненням автора)

Fig. 6. 1–4 – Zawichost (1 – Krzak, 1961, s. 38, ryc. 8c; 2–4 – Balcer, 1966–1967, ryc. 9c; 11h; 17h), 5 – Klementowice (Uzarowiczowa, 1970, ryc. 27, 28c), 6 – Strichovici (Uzarowicz-Chmielewska, 1989, fig 6: b, with graphic additions by the author)

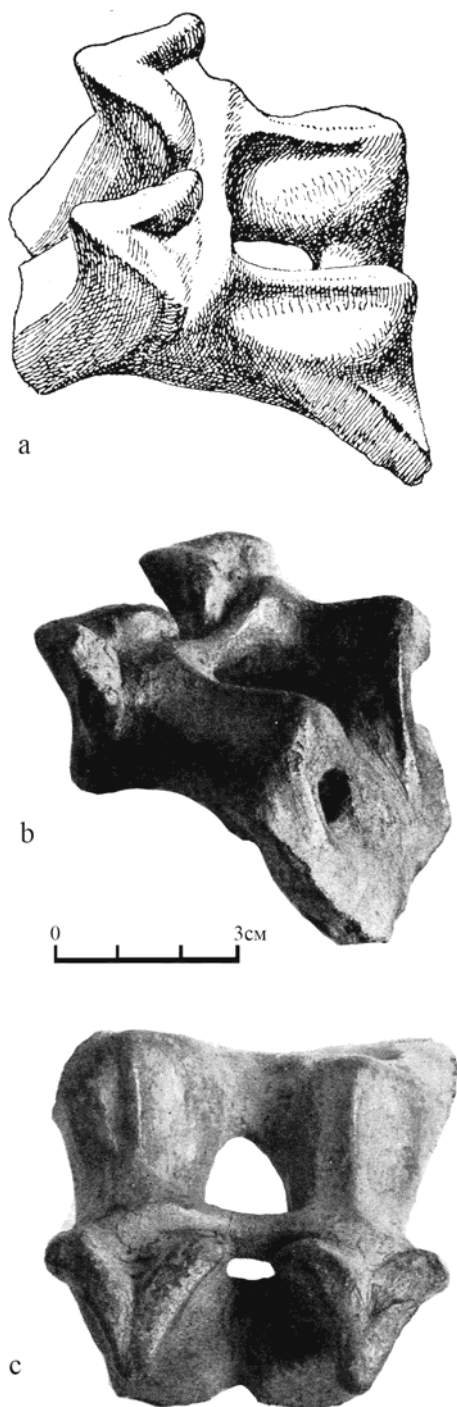

Рис. 7. Ручки-баранчики з Ксенжніци Ярої (a – Nosek, 1947, рс. 14; b, c – Podkowińska, 1960, tabl. XIX: 1a-b)

Fig. 7. Handlers-rams from Książnice Jara (a – Nosek, 1947, рс. 14; b, c – Podkowińska, 1960, tabl. XIX: 1a-b)

Черпак із Пясек Велькіх (рис. 5, 2) знайдений у величезній за розмірами ямі № 144. Вона округлої у плані форми діаметром 3,5 м, із прямокутним у перерізі профілем глибиною 2 м, дно рівне. Яма “винятково” заповнена знахідками, кількість яких дорівнює загальній кількості знахідок з інших об’єктів. На її придонній частині зафіксовано скупчення вугілля [Dobrzyński, 2011, s. 72, рс. 9: 4].

Багато орнаментований дзбан походить з ями № 109 із поселення Павлосьов 52 (рис. 4, 1). Об’єкт овальної у плані форми розмірами 116×90 см глибиною 64 см, із прямокутним у перерізі профілем, дно рівне. У неоднорідному заповненні, поряд із дзбаном зафіксовано близько 300 уламків кераміки, окремі вироби з кременю, фрагменти кісток і дрібні шматки обмазки [Dzierżanowska i in, 2011, s. 236; Rybicka, Król, Rogoziński, 2014, s. 124, рс. 18: 1]. Окрема голівка баранчика (рис. 4, 2) знайдена в об’єкті 481, який досить великих розмірів (можливо, рештки якоїсь споруди), овальної форми 3,18×3 м глибиною 20 см [Rybicka, Król, Rogoziński, 2014, s. 171, рс. 43; 44: 1].

Знахідки із Зимного (рис. 10–11), Малих Грибович (рис. 5, 5), Которин (рис. 5, 4) та Оселі [Войцещук, Осаульчук, Павлів..., 2015, с. 129, фото 6] (рис. 5, 6) походять із культурного шару поселень.

Звичайно, це не весь перелік пунктів із такими знахідками. Деякі предмети ще не опубліковані. Деякі не вдалося відшукати в літературі, з’являються нові речі, але загальна ситуація окреслена достатньо.

Культ барана-вівці. Вівця відігравала важливу роль у господарстві людини. Вона давала молоко, м’ясо, шерсть. Учені вважають, що її domestифікація відбулася в гірських районах Близького Сходу і пов’язана з видом муфлона [Гамкрелідзе, Иванов, 1984, с. 581]. У різних міфопоетичних системах символічні значення вівці відзначаються великою стабільністю і єдністю: боязкість, сором’язливість, лагідність, пасивність, терпіння, простота, невинність, любов, жертвність. В образі барана наголошена його плодючість, зв’язок зі Сонцем й окремими божествами. Вівця є образом чистої жертви. Мотив овечого руна як символу плодючості досить частий у ритуалах, присвячених, зокрема, образу світового дерева [Топоров, 2011, с. 547–550], в моделі якого вівця належить до його середньої частини [Топоров, 2010, с. 346]. У давніх міфологемах із вівцею

пов'язується “доц-молоко” і культ предків. Наприклад, гуцули вірять, якщо останньою доїти не білу, а чорну вівцю, то в найближчий час потрібно очікувати дощ, або якщо отара неспокійна, то теж на негоду. Також вівця символізує багатство, що зумовлено семантикою її шерсті. Здавна вівця була еквівалентом грошей, платою за товар чи послуги [Славянские древности..., 2004, с. 502–505].

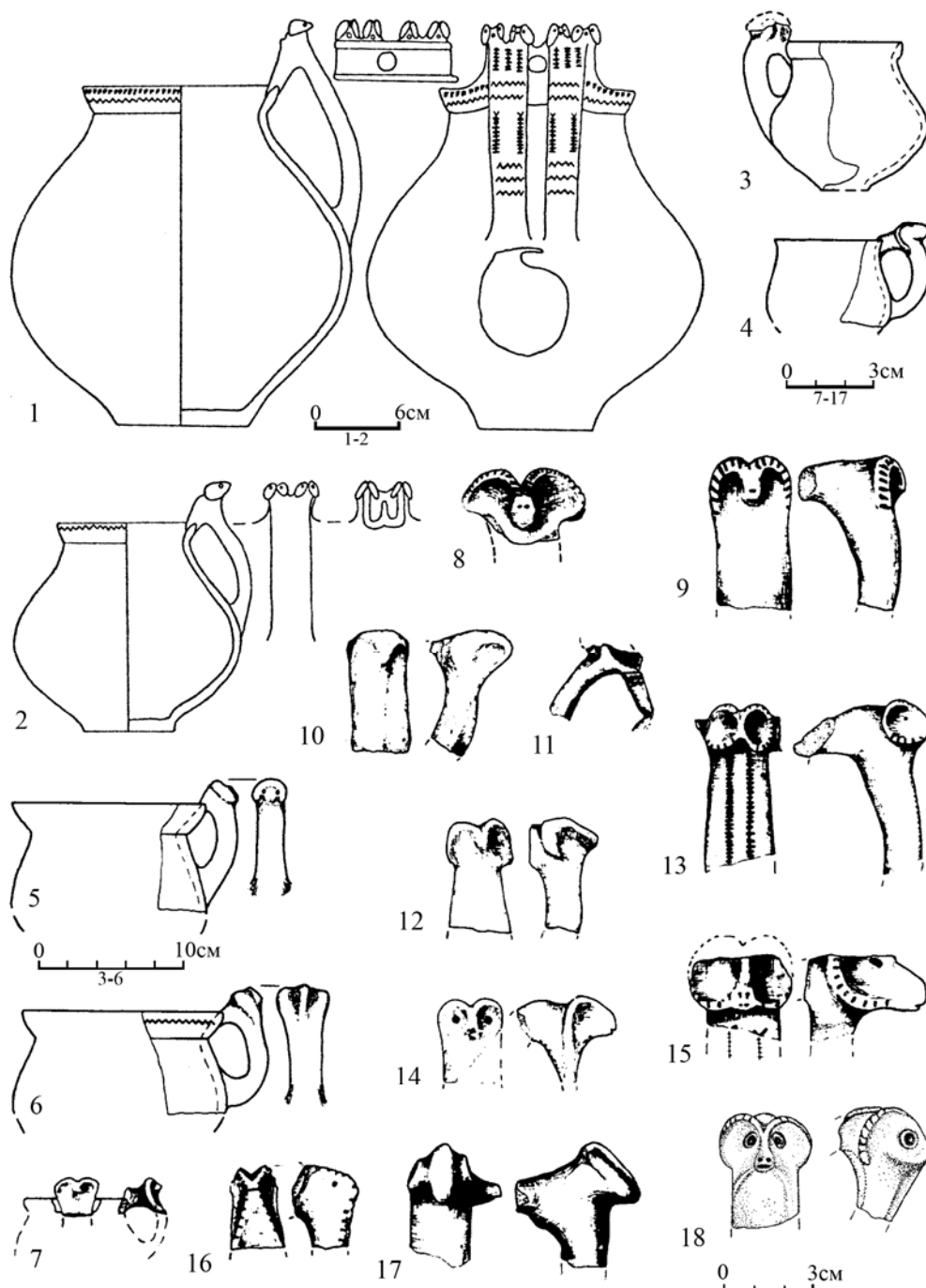

Рис. 8. Грудек (1–2 – Jastrzębski, 1989, fig. 3: 8, 9; 3–17 – Gumiński, 1989, ryc. 35: p, r, t, s; 44; 18 – Zawiślak, tabl. XXIII: 10)

Fig. 8. Gródek (1–2 – Jastrzębski, 1989, fig. 3: 8, 9; 3–17 – Gumiński, 1989, ryc. 35: p, r, t, s; 44; 18 – Zawiślak, 2013; tabl. XXIII: 10)

У низці архаїчних індоєвропейських традицій із культом вівці пов'язана сакральна роль “шерсті”, яка мала широке застосування в господарстві. Як правило, культ “шерсті” пов'язаний із жіночим божеством нижнього світу, атрибутом якого є веретено, що символізує звичайну господарську функцію “божества” [Гамкрелідзе, Иванов, 1984, с. 582]. Особливо повно й багатообразно представлений культ барана в Стародавньому Єгипті. При низці храмів утримувалися священні барани, звільнені від будь-яких робіт. Жерці доглядали за ними, влаштовували в їхню честь свята, приносили їм жертви. Барани підлягали забою вже в дорослому віці, їх бальзамували й піддавали урочистому захороненню. Низка богів відома в баранячоголовому вигляді: Хнума з Верхнього Єгипту, Гаршефа з Гераклеопося, Осіріса з Мендеса. У Фівах в образі барана шанували бога сонця Амона, якого зображали в такому вигляді на рельєфах [Топоров, 2011, с. 551].

Призначення посудин-баранчиків. У людей, головним заняттям яких було землеробство, важливу частку релігійних уявлень займали ідеї, пов'язані з родючістю ґрунту, врожаєм, дощем, збереженістю і якістю посівного запасу тощо. Згідно з Б. Рибаківим, суть світогляду раннього землероба визначається формулою зерно–земля–дощ–врожай [Рыбаков, 1981, с. 174, 178]. Нема сумніву, що зооморфні посудини були ритуальними, наприклад, хетські цар і цариця з таких “пили та їли богів” під час обряду причастя [Бурдо, 2004, с. 371]. Дослідники припускають, що зооморфні посудини слугували ємкістю для жертвенної крові того звіра, у формі якого вона виготовлена [Рыбаков, 1981, с. 156]. У міфологемах багатьох давніх народів кров трактується як джерело та продовження життя. Кров'ю кропили поля, щоби зробити родючішими [Соколова, 1972, с. 197–198]. Не були винятком й посудини з голівками баранчиків у КЛП. Можна думати, що дзбани, окроплені жертвовною кров'ю, слугували ємкістю, з якої висівали “священне” зерно в землю. Звичайно, всі ці дії супроводжувалися магічно-ритуальними обрядами, які проводили напередодні або безпосередньо в день висіву зерна, коли ґрунт свіжий і сприятливий для його “поглинання”. Потрібно розуміти, що процес висівання зерна в усіх народів і всі часи мав особливе значення – сподівання на добрий врожай. Навіть тепер, коли людина не настільки залежна від сил природи, зберігається надзвичайно шанобливе ставлення до зерна. По багатьох християнських селах (а я це знаю із власної практики), господар перш ніж висіяти першу жменю зерна хреститься із словами: “Боже помагай”, – а з останньої висіває хрест, який охороняє майбутній врожай від негод. Тобто людина звертається до вищих сил, щоб ті сприяли доброму врожаю. Після посівних робіт людина просить дощу, який би дав вологу й силу прорости зерну. Тобто такі послідовні кроки – певний код поведінки землероба від часу енеоліту до сьогодення. Змінюються форми, але суть одна. Виходячи з цього, можна сказати, що у КЛП теж відбувався цей процес прохання дощу, який мав більш розгорнутий магічно-ритуальний обряд і для цього вже використовували посудини менших розмірів типу черпаків. Б. Рибаків аргументував такий ритуал “моління води” у трипільській культурі, головну участь в якому брали жінки [Рыбаков, 1965, с. 26–28]. У цьому контексті логічним поясненням можуть бути знахідки черпаків із ручкою-баранчиком у похованнях із Наленчува Колонії [Gurba, 1969, s. 77–78, рис. 16: а, 16а1] та Клементовіц (жіноче) [Uzarowiczowa, 1970, s. 502–503, рис. 27, 28], адже зазвичай такі посудини в могилах КЛП відсутні.

Виявлений посуд із ручками-баранчиками та фрагменти таких ручок фіксують на поселеннях як у культурному шарі, так і в об'єктах. Простежується певна закономірність: значна їх частина й усі знахідки посудин виявлені в ямах. Тому ями трактують як місця-святині для збереження запасів зерна в них [Podkowińska, 1960, s. 35; Vąbel, 1986–1990, s. 171]. Хоча саме заповнення цих об'єктів дає підстави для роздумів. Практично всі виявлені посудини побиті та залягали не на долівці. Крім того, знайдено велику кількість інших речей, як правило, багато фрагментів посуду, відходи крем'яного виробництва, кістки й обмазку, тобто класичний набір для смітничкової ями. Цікаво, що тут фіксують значні скупчення вугілля. З цього приводу можна підтримати припущення Н. Бурдо, яка стверджувала, що

різноманітні предмети зі слідами вогню, попелу, що походять з ям, можна вважати слідами жертвоприношень [Бурдо, 2004, с. 351]. Можливо, таке пояснення має яма 180 із Цмелюва, а виявлений побитий посуд зі слідами повторного вогню – наслідок ритуальних дій. Саме дійство, очевидно, проводилось на одній із вільних центральних площ поселень, після чого ритуальне сміття скинули в ями. Однією з таких ритуальних площ могла бути ділянка в південній частині поселення Зимне, де виявлено більшість баранчиків (рис. 12).

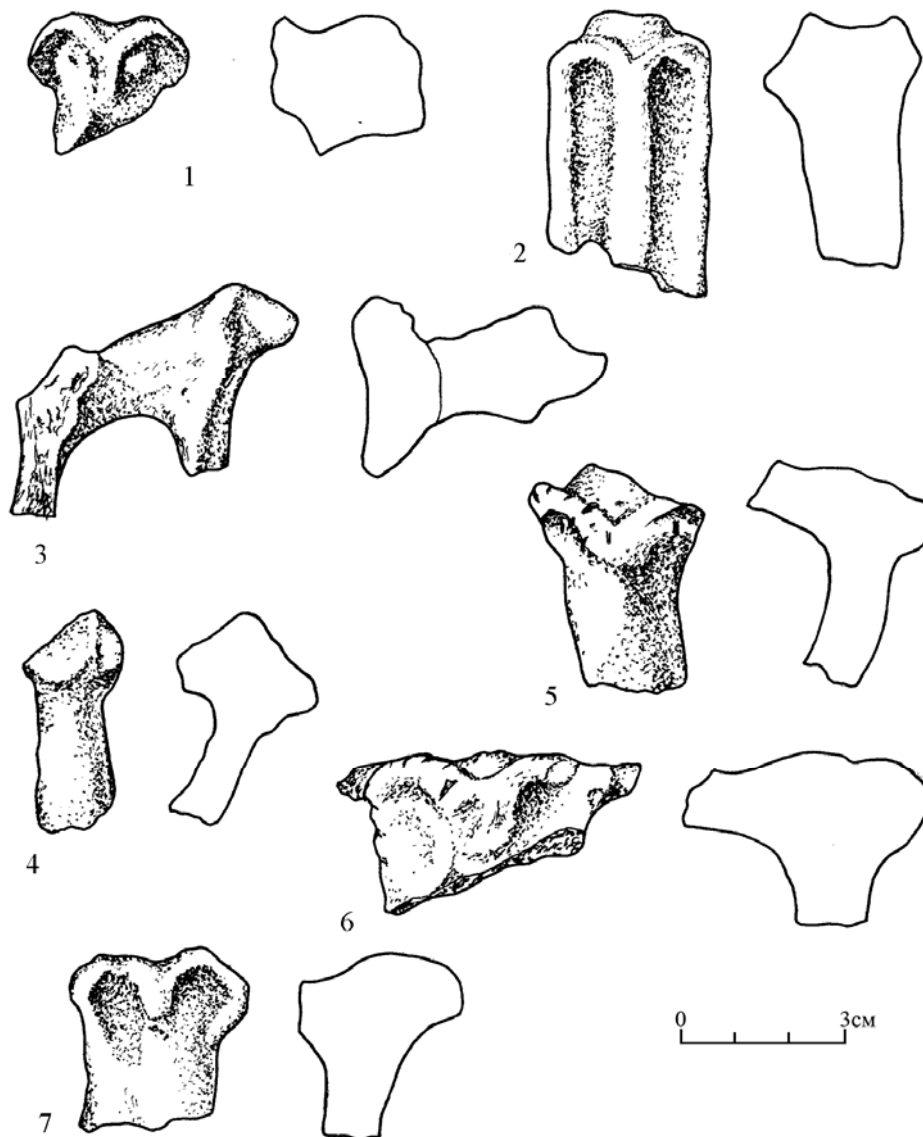

Рис. 9. Грудек (Poklewski, 1958, tabl. XIII: 1–7)

Fig. 9. Gródek (Poklewski, 1958, tabl. XIII: 1–7)

Сакральний зміст орнаменту. Посудини з баранячими ручками мали не лише естетичний вигляд, а й були відображенням світогляду населення КЛП, вираженим в орнаменті, скомпонованим за певними правилами побудови світового дерева. Практично всі посудини прикрашені однаково: на вінцях – горизонтальна ламана лінія-зигзаг, а на тулубі – вертикальна драбинка. Розміщення зигзага у верхній частині виробу не випадкове – трапляється на багатьох зооморфних ритуальних посудинах інших культур і трактується як символ води

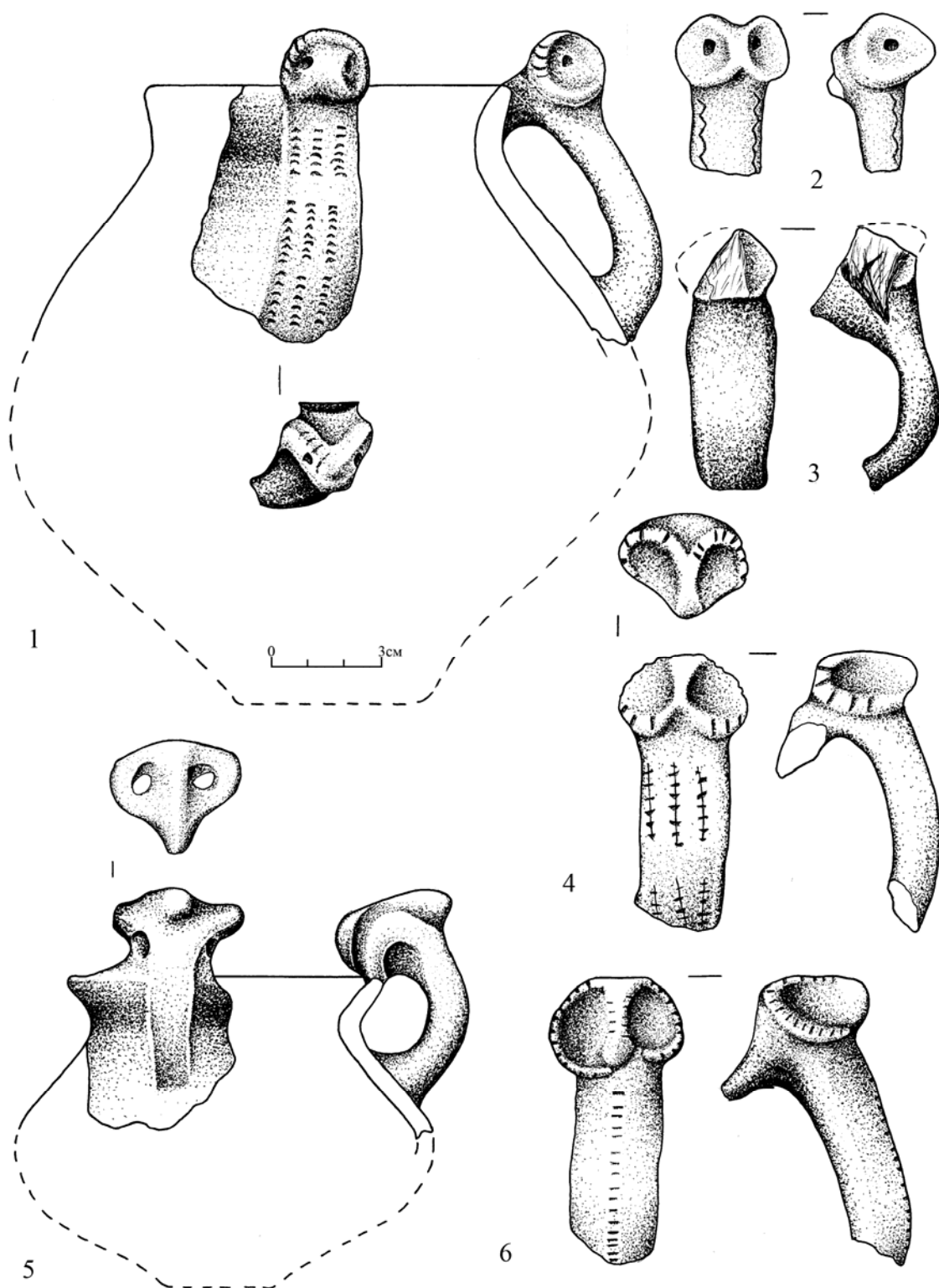

Рис. 10. Ручки-баранчики із Зимного (фонди Волинського краєзнавчого музею)
Fig. 10. Handlers-rams from Zymne (collections of Volhynian local museum)

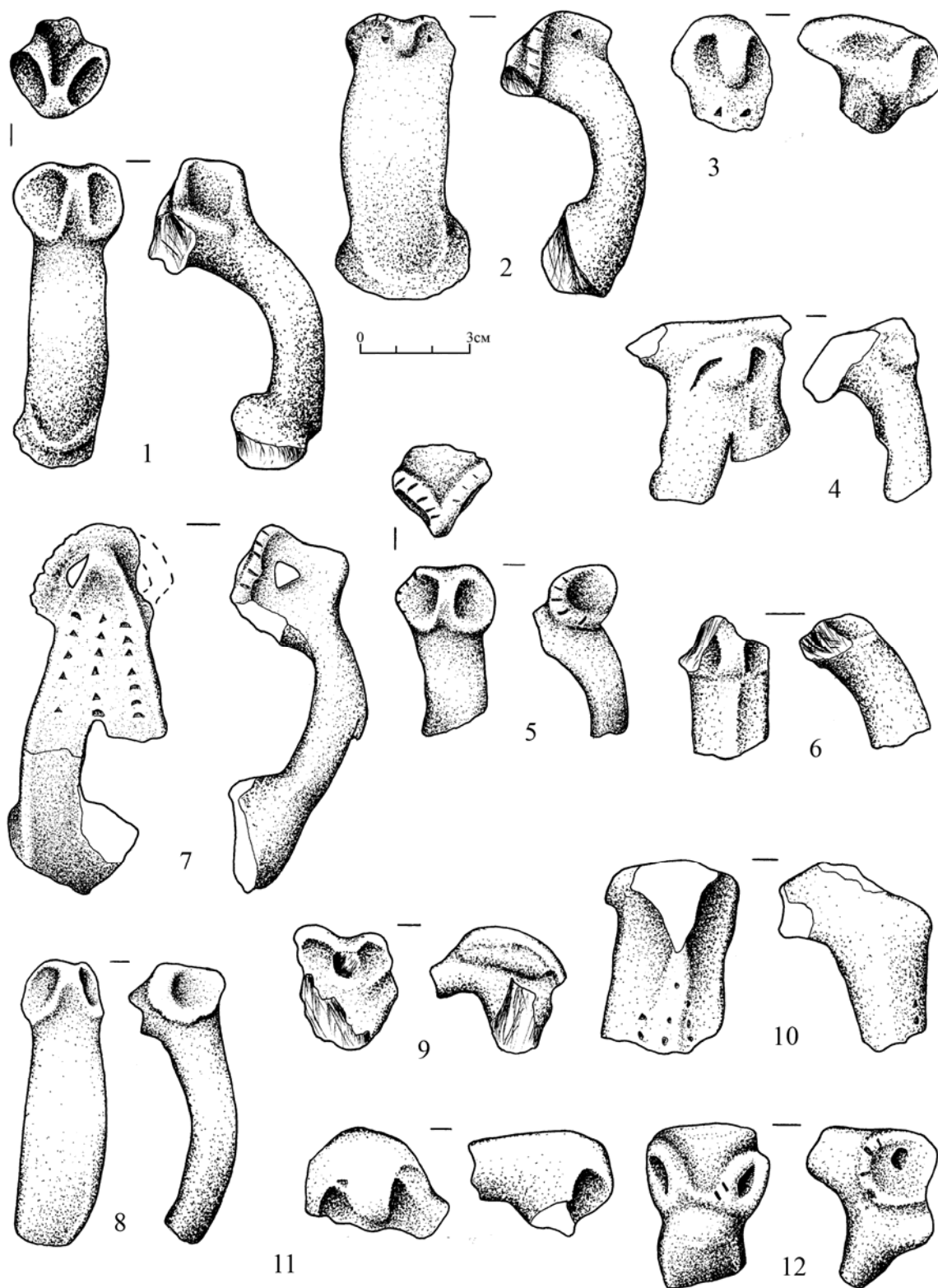

Рис. 11. Ручки-баранчики із Зимного (фонди Волинського краєзнавчого музею)
Fig. 11. Handlers-rams from Zymne (collections of Volhynian local museum)

[Рыбаков, 1965, с. 37; 1972, с. 193; Wałel, 1986–1990, s. 164; Бурдо, 2004, с. 403]. На мою думку, в орнаменті драбинки треба вбачати рослини, зокрема колосок, що відповідає середній частині побудови світового дерева. У трипільській культурі маємо яскраві приклади зображення рослин саме в цій частині посуду [Рыбаков, 1972, с. 193; Бурдо, 2004, с. 412]. Окремі колоски на дзбанах КЛП мають певне розгалуження в нижній частині, немов впускають коріння у третій земний ярус: Цмелюв (рис. 2; 3, б, 8), Стричовіці [Uzarowicz-Chmielewska, 1989, fig 6: b], найяскравіше це продемонстровано на посудині з Наленчува Колонії, на якій колоски проростають із зерен (рис. 5, 1). Подібними символічними мотивами прикрашені й ручки посудин. Найяскравіші екземпляри з Грудека та Цмелюва. На подвійній ручці із Грудека орнамент побудований за чіткою симетричною системою: у верхній частині зображені три колоски, нижче – дві горизонтальні лінії зигзага-води, під якими ростуть два колоски, і закінчується композиція трьома лініями води. Тобто в цьому можна вбачати парність, спрямовану на сакральний зміст родючості: дві ручки, парність колосків та води. Тут найважливіше те, що кожна з ручок закінчується подвійними голівками баранчиків – символами Сонця, родючості. Подібний зміст родючості вбачаємо й на спареній ручці із Цмелюва. Нижня і верхня їх частини прикрашені однаково – трьома колосками, що проростають, поміж якими елемент поєднання ручок – перемичка, прикрашена чотирма лініями насічок, зміст яких важко розшифрувати (рис. 2). Аналогічні зображення рослин маємо ще на низці ручок: Цмелюв (рис. 3, 8), Грудек (рис. 8, 13), Зимне (рис. 10, 4), Павлосьов, а найбільш промовисто – на знахідці з Малих Грибович (рис. 5, 5). Імітація колосків може мати досить схематичний вираз, наприклад, як на посудинах із Кракова, Нової Гути (рис. 5, 3), Зимного (рис. 10, 1, 6; 11, 7, 10). Окремі посудини мають певний відхід від загальних канонів розміщення орнаменту. Так, до прикладу, дзбан із Павлосьова в середній частині прикрашений серією двох колосків, між яких проходить вертикальний зигзаг [Rybicka, Król, Rogoziński, 2014, tabl. XXIV], що може бути імітацією дощу або, як влучно висловився Є. Бомбель, води, що летить [Wałel, 1986–1990, s. 165]. Цікаво, що на реконструкції така композиція повторюється чотири рази (рис. 4, 1). На думку Б. Рыбакова, це може бути відображенням просторового уявлення людини за сторонами світу [Рыбаков, 1972, с. 48]. Подібний фрагмент із дощем фіксується й на посудині з Пясек Вельких (рис. 5, 2).

Повертаючись до посудини з Павлосьова потрібно відзначити особливо реалістично відтворену голівку барана, яка уособлює вожака отари з великими крутими ребристими рогами. На його фоні деякі фігурки значно спрощені, схематичні, без настільки яскраво виражених рогів. Можливо, майстри відтворювали не лише барана, а й вівцю?

Кілька слів потрібно сказати про т. зв. фігурки воликів із Ксенжніци Ярої (рис. 7), які насправді є баранчиками – верхів'ям парної ручки посудини, аналогічні знахідкам із Цмелюва та Грудека. На цю тему писали вже й інші дослідники [Wałel, 1986–1990, s. 163]. Навіть їх першовідкривач зазначав, що це не фігурка, а ручка від посудини, мордочки і роги баранячі. Аргумент для зарахування їх до волів – ярмо та гострі хребти, не властиві для овець [Nosek, 1947, s. 204]. Проте подібні знахідки баранчиків із такими спинками маємо з Оселі (рис. 5, б) та Грудека (рис. 8, 2). Якщо говорити про ярмо, то, на мою думку, у цьому випадку це – звичайне технічне поєднання, зміцнення подвійної ручки у верхній її частині, в місці переходу у вінця посудини. Подібне можна побачити й на дзбані із Грудека, яке скріплювало подвійну ручку (рис. 8, 1). У цьому контексті абсолютно інший зміст має спарена ручка із Цмелюва (рис. 2, 1), на якій з'єднуюча перемичка мала не лише технічне, а й смислове значення, становлячи одне ціле зі всією композицією, а, на думку Є. Бомбеля, ярмо поєднує пару барана та вівці і є символом їхньої плодючості [Wałel, 1986–1990, s. 167].

Так виглядає авторська спроба інтерпретації ручок із баранячими голівками на посуді у КЛП. Вивчаючи цю тему, виникла ще низка питань. Найперше, чому саме баран? Адже серед домашніх тварин він займає незначний відсоток (10–20 %), переважає велика рогата худоба (40–60 %) [Nowak, 2009, s. 407–408; Пелещин, 1985, с. 278]. Наступне і, напевне, головне

питання – витоки культу барана у КЛП? Оскільки ця традиція поширена не в усій культурі, а на відносно невеликій території її південно-східної групи (рис. 1), безпосередньо розташованої біля світу землеробів, де такі культові звичаї мали широку сакральну практику. Найближчі сусіди, в яких трапляється пластика барана, – баденська культура на півдні та трипільська на сході. У першій вона виражена в окремих досить схематичних фігурках [Furholt, 2009, abb. 82; Horváthová, 2010, s. 79], що не можуть бути прикладом для наслідування. У трипільській такі культові практики, пов'язані із тваринами, особливо розвинуті. Правда, домінує тут бик, виражений як у пластиці, так і на посуді, хоча кількома екземплярами також представлені миски з баранячими голівками [Енциклопедія трипільської цивілізації, 2004, с. 91, 139, 195]. Можливо, саме від трипілля КЛП запозичила цю практику?

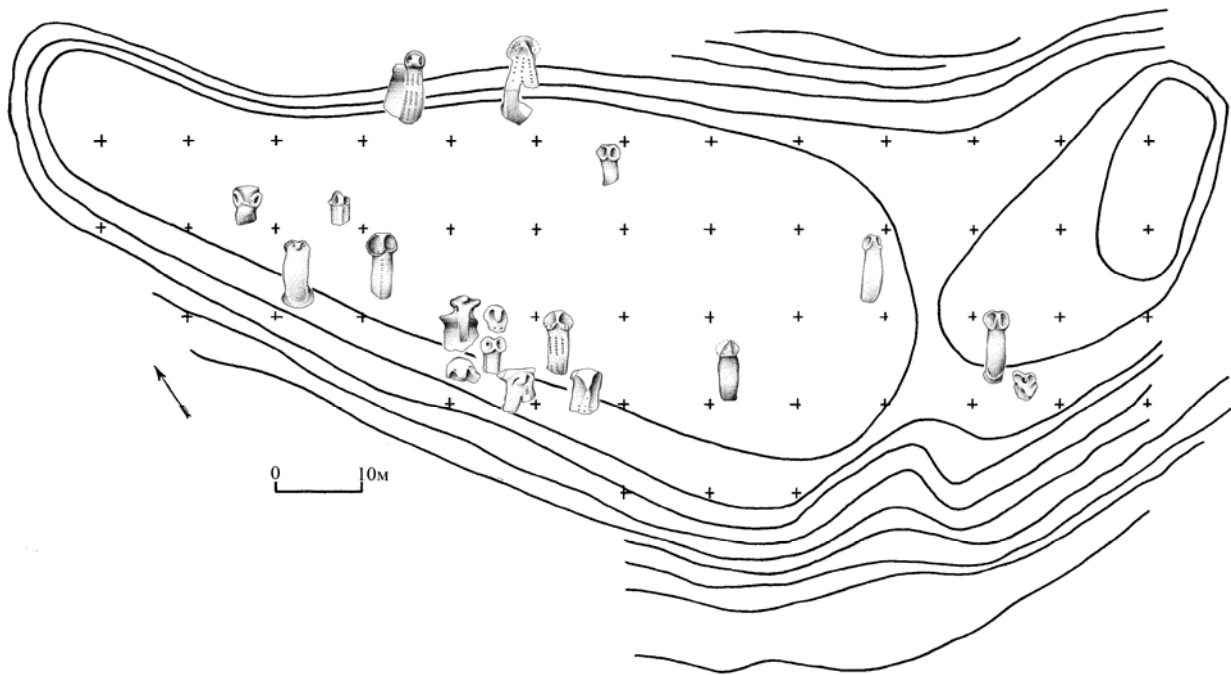

Рис. 12. Зимне. План поселення з нанесеною аровою сіткою. Локалізація ручок з голівками баранів
 Fig. 12. Zymne. Plan of the settlement with are system. Localization of handlers with heads of rams

Цікавий ще один момент. Із тих лабораторних дат, якими ми володіємо (Грудек, Зимне, Павлосьов, Цмелюв, Которини – 3650–3350 BC) [Włodarczak, 2006, s. 39, 45; Rybicka, Król, Rogoziński, 2014, tabl. 5; Hawinskyj, Pasterkiewicz, Rybicka, 2014, s. 266–269, tabl. 9], напрошується висновок про нетривалий час існування “барана” у КЛП – близько 300 років. Як трактувати таке явище? Адже вірування – це надзвичайно консервативний елемент будь-якої культури. Відповідей може бути кілька: або маємо ще недостатньо даних для повного вивчення конкретного питання, або культ барана у КЛП був спробою запозичення певної релігійної практики, який так і не прижився в цього населення північного походження.

ЛІТЕРАТУРА

- Бурдо Н. Б. (2004). Сакральний світ трипільської цивілізації // Енциклопедія трипільської цивілізації. – Київ. – Т. 1. – С. 343–419.
- Войцешук Н., Осаульчук О., Павлів Д., Чопек С., Трибала-Завісляк К., Бобак Д. (2015). Попередні результати археологічних досліджень (розкопок) у басейні річки Вишня в 2014–2015 роках // АДЛУ. – Вип. 15. – С. 118–141.

- Гавінський А. (2009). Поселення культури лійчастого посуду в Грибовичах // МДАПВ. – Вип. 13. – С. 172–197.
- Гамкрелідзе Т. В., Иванов В. В. (1984). Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. – Тбилиси. – Т. II. – 1328 с.
- Енциклопедія трипільської цивілізації. (2004). / М. Ю. Відейко, Н. Б. Бурдо. – Київ. – Т. 1. – Кн. 2. – 320 с.
- Пелецишин Н. (1985). Культура воронковидных сосудов // Археология Украинской ССР. – Т. 1. – С. 273–280.
- Пелецишин М. (2004). Енеолітичне поселення Зимне в Західній Волині. – Тернопіль. – 160 с.
- Рыбаков Б. А. (1965). Космогония и мифология земледельцев энеолита // СА. – № 1. – С. 24–47.
- Рыбаков Б. А. (1981). Язычество древних славян. – Москва. – 608 с.
- Славянские древности. (2004). Этнолингвистический словарь / Под ред. Н. И. Толстого. – Москва. – Т. 3. – 704 с.
- Соколова З. П. (1972). Культ животных в религиях. – Москва. – 215 с.
- Топоров В. Н. (2010). Мировое дерево: Универсальные знаковые комплексы. – Москва. – Т. 2. – 496 с.
- Топоров В. Н. (2011). Мифология: статьи для мифологических энциклопедий. – Москва. – Т. 1. – 600 с.
- Чопек С., Трибала-Завісляк К., Войцещук Н., Осаульчук О., Бобак Д., Гембіца П., Яцишин А., Пастеркевіч В., Павлів Д., Петегирич В., Полтовіч-Бобак М., Вацнік А. (2018). Культурно-поселенські зміни в басейні річки Вишня. – Жешів. – 706 с.
- Balcer B. (1966–1967). Stanowiska Pieczyska (Zbrza Wielka) w Zawichoście-Podgórzu, pow. Sandomierz w świetle pierwszych wykopalisk // Wiadomości Archeologiczne. – Т. XXXII. – Z. 3–4. – S. 290–375.
- Bąbel J. (1980). Kult topora w neolicie ziem Polskich // Wiadomości Archeologiczne. – Т. 45. – Z. 1. – S. 3–44.
- Bąbel J. (1986–1990). Symbolika barana w wierzeniach ludów kultury pucharów lejkowatych. Próba interpretacji // Wiadomości Archeologiczne. – Т. LI. – Z. 2. – S. 135–176.
- Bąbel J. (2006). Środki psychoaktywne w kulturach megalitycznych Europy Środkowej. Zarys problematyki // Idea megalityczna w obrządku pogrebowym kultury pucharów lejkowatych. Lublin–Kraków. – S. 171–196.
- Dobrzyński M. (2011). Dom i otoczenie na podstawie osady kultury pucharów lejkowatych w Piaskach Wielkich, pow. Świdnik, woj. Lubelskie // Obraz struktury społecznej w świetle źródeł archeologicznych w pradziejach i średniowieczu. – Rzeszów. – S. 67–81.
- Dzierżanowska A., Król D., Rogoziński J., Rybicka M. (2011). The jug adorned with a ram's head on the handle found in the pit 109 at the site 52 in Pawłosiów, district Jarosław, podkarpackie voivodeship // Sprawozdania Archeologiczne. – № 63. – Kraków. – P. 217–229.
- Furholt M. (2009). Die nördlichen Badener Keramikstile im Kontext des mitteleuropäischen Spätneolithikums (3650–2900 v. Chr.). – Bonn. – 422 p.
- Gumiński W. (1989). Gródek Nadbużny osada kultury pucharów lejkowatych. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Łódź. – 189 s.
- Gurba J. (1969). Materiały kultury czasz (pucharów) lejkowatych z okolic Nałęczowa w pow. Puławskim // Studia i Materiały Lubelskie. – Т. IV. – S. 67–99.
- Hawinskyj A., Pasterkiewicz W., Rybicka M. (2014). Kotoryny, rej. Żydacziw, stan. Grodzisko III. Osadnictwo z okresu neolitu // Środowisko naturalne i człowiek nad Górnym Dniestrem – rejon Kotliny Halicko-Bukaczowskiej w pradziejach i wczesnym średniowieczu. – Kraków. – S. 167–283.
- Horváthová E. (2010). Osídlenie badenskej kultúry na Slovenskom území Severného Potisia. – Nitra. – 236 s.
- Jastrzębski S. (1989). Funnel Beaker Culture. Lesser Poland Group, Gródek nad Bugiem, woj. Hrubieszów // Przegląd archeologiczny. – Т. 36. – S. 239–244.

- Jażdżewski K. (1936). Kultura pucharów lejkowatych w Polsce Zachodniej i Środkowej. – Poznań. – 457 s. + LXXII tabl.
- Kaczanowska M. (1976). Pozycja stratygraficzna materiałów kultury pucharów lejkowatych na stanowisku 62 w Nowej Hucie // Sprawozdania archeologiczne. – T. 28. – S. 89–99.
- Kowalczyk J. (1959). Złoty wiek Lubelszczyzny w młodszej epoce kamienia // Z otchłani wieków. – R. 25. – S. 172–176.
- Krzak Z. (1961). Sprawozdanie z badań powierzchniowych w województwach Kieleckim i Lubelskim w latach 1954–1959 // Sprawozdania archeologiczne. – T. 13. – S. 29–44.
- Krzak Z. (1963). Sprawozdanie z wykopalisk na górze Cawroniec-Pałyga w Ćmielowie, pow. Opatów, w 1961 roku // Sprawozdania Archeologiczne. – T. XV. – S. 65–83.
- Nosek S. (1947). Materiały neolityczne z Lubelszczyzny // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin-Polonia Sectio F. – Lublin. – Vol. II, 2–4. – S. 191–234.
- Nowak M. (2009). Drugi etap neolityzacji ziem polskich. – Kraków. – 717 s.
- Podkowińska Z. (1955). Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na górze Gawroniec (Pałyga) w Ćmielowie, pow. Opatowski, w 1954 r. // Sprawozdania archeologiczne. – S. 11–27.
- Podkowińska Z. (1960). Spichrze ziemne w osadzie kultury pucharów lejkowatych na Gawroncu-Paładze w Ćmielowie, pow. Opatów // Archaeologia Polski. – T. VI. – S. 21–63.
- Poklewski T. (1958). Osada kultury pucharów lejkowatych w Gródku Nadbużnym, pow. Hrubieszów (Stanowisko 1C) // Archeologia Polski. – T. 2. – Z. 2. – S. 287–328.
- Rybicka M., Król D., Rogoziński J. (2014). Pawłosiów, stan. 52, woj. podkarpackie. Osada kultury pucharów lejkowatych // Wschodnie pogranicze grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych. – Rzeszów. – S. 67–255.
- Uzarowiczowa A. (1970). Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych na stanowisku XIV w Klementowicach pow. Pyławy // Wiadomości Archeologiczne. – T. XXXV. – Z. 4. – S. 492–513.
- Uzarowicz-Chmielewska A. (1989). Lengyel and funnel beaker cultures, south-eastern group Stryczowice woj. Kielce, Sites 1 and 1B, Settlements // Przegląd Archeologiczny. – Vol. 36. – P. 227–237.
- Wiślański T. (1979). Kształtowanie się miejscowych kultur rolniczo-hodowlanych. Plemiona kultury pucharów lejkowatych // Prahistoria ziem Polskich. – Wrocław. – T. II: Neolit. – S. 165–260.
- Włodarczyk P. (2006). Chronologia grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych w świetle dat radiowęglowych // Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych. – Lublin–Kraków. – S. 27–63.
- Zawiślak P. (2013). Obiekty neolityczne ze stanowiska 1C w Gródku, pow. Hrubieszów (z badań w latach 1983–1985 Sławomira Jastrzębskiego) // Na pograniczu kultury pucharów lejkowatych i kultury trypolskiej. – Rzeszów. – S. 109–214.

REFERENCES

- Burdo, N. B. (2004). Sakralnyi svit trypilskoï tsyvilizatsii. *Entsyklopediia trypilskoï tsyvilizatsii, 1*. Kyiv, 343–419 (in Ukrainian).
- Voitseshchuk, N., Osaulchuk, O., Pavliv, D., Chopek, S., Trybala-Zavisliak, K., & Bobak, D. (2015). Popередni rezultaty arkeolohichnykh doslidzhen (rozkopok) u baseini richky Vyshnia v 2014–2015 rokakh. *Arkeolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu, 15*, 118–141 (in Ukrainian).
- Havinskyi, A. (2009). Poselennia kultury liichastoho posudu v Hrybovychakh. *Materials and studies on archeology of Sub-Carpathian and Volhynian area, 13*, 172–197 (in Ukrainian).
- Gamkrelidze, T. V., & Ivanov, V. V. (1984). *Indoevropskij jazyk i indoevropcy. Rekonstrukcija i istoriko-tipologicheskij analiz prajazyka i protokul'tury, II*. Tbilisi, 1328 pp. (in Russian).
- Videiko, M. Yu., & Burdo, N. B. (Eds.). (2004). *Entsyklopediia trypilskoï tsyvilizatsii, 1, 2*. Kyiv, 320 pp. (in Ukrainian).
- Peleshishin, N. (1985). Kul'tura voronkovidnyh sosudov. *Arheologiya Ukrainskoj SSR, 1*, 273–280 (in Russian).

- Peleshchshyn, M. (2004). *Eneolithicne poselennia Zymne v Zakhidnii Volyni*. Ternopil, 160 pp. (in Ukrainian).
- Rybakov, B. A. (1965). Kosmogonija i mifologija zemledeľcev jeneolita. *Sovetskaja arheologija*, 1, 24–47 (in Russian).
- Rybakov, B. A. (1981). *Jazychestvo drevnih slavjan*. Moskva, 608 pp. (in Russian).
- Tolstoj, N. I. (Ed.). (2004). *Slavjanskije drevnosti. Jetnolingvisticheski slovar', 3*. Moskva, 704 pp. (in Russian).
- Sokolova, Z. P. (1972). *Kul't zhyvotnyh v religijah*. Moskva, 215 pp. (in Russian).
- Toporov, V. N. (2010). *Mirovoe derevo: Universal'nye znakovye komplekxy, 2*. Moskva, 496 pp. (in Russian).
- Toporov, V. N. (2011). *Mifologija: stat'i dlja mifologicheskikh jencyklopedij, 1*. Moskva, 600 pp. (in Russian).
- Chopek, S., Trybala-Zavisliak, K., Voitseshchuk, N., Osaulchuk, O., Bobak, D., Gęnbica, P., Yatsyshyn, A., Pasterkiewicz, V., Pavliv, D., Petehyrych, V., Połtowicz-Bobak, M., & Wacnik, A. (2018). *Kulturno-poselenski zminy v baseini richky Vyshnia*. Zheshiv, 706 pp. (in Polish).
- Balcer, B. (1966–1967). Stanowiska Pieczyska (Zbrza Wielka) w Zawichoście-Podgórzcu, pow. Sandomierz w świetle pierwszych wykopalisk. *Wiadomości Archeologiczne*, 32(3–4), 290–375 (in Polish).
- Bąbel, J. (1980). Kult topora w neolicie ziem Polskich. *Wiadomości Archeologiczne*, 45(1), 3–44 (in Polish).
- Bąbel, J. (1986–1990). Symbolika barana w wierzeniach ludów kultury pucharów lejkowatych. Próba interpretacji. *Wiadomości Archeologiczne*, 51(2), 135–176 (in Polish).
- Bąbel, J. (2006). Środki psychoaktywne w kulturach megalitycznych Europy Środkowej. Zarys problematyki. *Idea megalityczna w obrzędku pogrebowym kultury pucharów lejkowatych*, 171–196 (in Polish).
- Dobrzyński, M. (2011). Dom I otoczenie na podstawie osady kultury pucharów lejkowatych w Piaskach Wielkich, pow. Świdnik, woj. Lubelskie. *Obraz struktury społecznej w świetle źródeł archeologicznych w pradziejach i średniowieczu*, 67–81 (in Polish).
- Dzierżanowska, A., Król, D., Rogoziński, J., & Rybicka, M. (2011). The jug adorned with a ram's head on the handle found in the pit 109 at the site 52 in Pawłosiów, district Jarosław, podkarpackie voivodeship. *Sprawozdania Archeologiczne*, 63, 217–229.
- Furholt, M. (2009). *Die nördlichen Badener Keramikstile im Kontext des mitteleuropäischen Spätneolithikums (3650–2900 v. Chr.)*. Bonn, 422 pp. (in Deutsch).
- Gumiński, W. (1989). *Gródek Nadbużny osada kultury pucharów lejkowatych*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Łódź, 189 pp. (in Polish).
- Gurba, J. (1969). Materiały kultury czasz (pucharów) lejkowatych z okolic Nałęczowa w pow. Puławskim. *Studia i Materiały Lubelskie*, 4, 67–99 (in Polish).
- Hawinsky, A., Pasterkiewicz, W., & Rybicka, M. (2014). Kotoryny, rej. Żydacziw, stan. Grodzisko III. Osadnictwo z okresu neolitu. *Środowisko naturalne i człowiek nad Górnym Dniestrem – rejon Kotliny Halicko-Bukaczowskiej w pradziejach i wczesnym średniowieczu*, 167–283 (in Polish).
- Horváthová, E. (2010). *Osídlenie badenskej kultúry na Slovenskom území Severného Potisia*. Nitra, 236 pp. (in Slovenian).
- Jastrzębski, S. (1989). Funnel Beaker Culture. Lesser Poland Group, Gródek nad Bugiem, woj. Hrubieszów. *Przegląd archeologiczny*, 36, 239–244 (in Polish).
- Jażdżewski, K. (1936). *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce Zachodniej i Środkowej*. Poznań, 457 pp (in Polish).
- Kaczanowska, M. (1976). Pozycja stratygraficzna materiałów kultury pucharów lejkowatych na stanowisku 62 w Nowej Hucie. *Sprawozdania archeologiczne*, 28, 89–99 (in Polish).
- Kowalczyk, J. (1959). Złoty wiek Lubelszczyzny w młodszej epoce kamienia. *Z otchłani wieków*, 25, 172–176 (in Polish).
- Krzak, Z. (1961). Sprawozdanie z badań powierzchniowych w województwach Kieleckim i Lubelskim w latach 1954–1959. *Sprawozdania archeologiczne*, 13, 29–44 (in Polish).

- Krzak, Z. (1963). Sprawozdanie z wykopalisk na górze Cawroniec-Pałyga w Ćmielowie, pow. Opatów, w 1961 roku. *Sprawozdania Archeologiczne*, 15, 65–83 (in Polish).
- Nosek, S. (1947). Materiały neolityczne z Lubelszczyzny. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin-Polonia Sectio F*, 2(2–4), 191–234 (in Polish).
- Nowak, M. (2009). *Drugi etap neolityzacji ziem polskich*. Krakow, 717 pp. (in Polish).
- Podkowińska, Z. (1955). Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na górze Gawroniec (Pałyga) w Ćmielowie, pow. Opatowski, w 1954 r. *Sprawozdania archeologiczne*, 11–27 (in Polish).
- Podkowińska, Z. (1960). Spichrze ziemne w osadzie kultury pucharów lejkowatych na Gawrońcu-Paładze w Ćmielowie, pow. Opatow. *Archaeologia Polski*, 6, 21–63 (in Polish).
- Poklewski, T. (1958). Osada kultury pucharów lejkowatych w Gródku Nadbużnym, pow. Hrubieszów (Stanowisko 1C). *Archeologia Polski*, 2(2), 287–328 (in Polish).
- Rybicka, M., Król, D., & Rogoziński, J. (2014). Pawłosiów, stan. 52, woj. podkarpackie. Osada kultury pucharów lejkowatych. *Wschodnie pogranicze grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych*. Rzeszów, 67–255 (in Polish).
- Uzarowiczowa, A. (1970). Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych na stanowisku XIV w Klementowicach pow. Pyławy. *Wiadomości Archeologiczne*, 35(4), 492–513 (in Polish).
- Uzarowicz-Chmielewska, A. (1989). Lengyel and funnel beaker cultures, south-eastern group Stryczowice woj. Kielce, Sites 1 and IB, Settlements. *Przegląd Archeologiczny*, 36, 227–237 (in Polish).
- Wiślański, T. (1979). Kształtowanie się miejscowych kultur rolniczo-hodowlanych. Plemiona kultury pucharów lejkowatych. *Prahistoria ziem Polskich*, 2, 165–260 (in Polish).
- Włodarczak, P. (2006). Chronologia grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych w świetle dat radiowęglowych. *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, 27–63 (in Polish).
- Zawiślak, P. (2013). Obiekty neolityczne ze stanowiska 1C w Gródku, pow. Hrubieszów (z badań w latach 1983–1985 Sławomira Jastrzębskiego). *Na pograniczu kultury pucharów lejkowatych i kultury trypolskiej*, 109–214 (in Polish).

Стаття: надійшла до редакції 22.05.2019
прийнята до друку 27.06.2019

RAM CULT OF FUNNEL BEAKER CULTURE TRIBES

Andrij HAVINSKYJ

*Ivan Krypiakewych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine,
Vynnychenko Str., 24, 79008, Lviv, Ukraine,
e-mail: andrham@ukr.net*

Among the variety of clay products of the Funnel beaker culture, there is almost no zoomorphic plastic. Such items include the handle of the vessels in the form of realistically shaped heads of the ram. And it is the only animal in the Funnel beaker culture, which is somehow expressed. Vessels with handles in a shape of rams and their fragments were found in a small amount. On the large territory, occupied by southeastern group of Funnel beaker culture and where hundreds of settlements are known, most of which were excavated only 60-70 figures were found in twenty sites. On some settlements many of such items were collected. For example, in Gródek (about 30), Zymno (18), Ćmielów (over 10) and on the others – only single finds. Also, on the many capitally examined sites such artifacts are absent. The rams decorated only the handles of jugs and pots. These vessels are usually ornamented. The ornament is constructed according to a clear scheme of world tree: rims are decorated with zigzag line, characteristic for ritual zoomorphic vessels of several agricultural cultures and interpreted as symbol of water. Side walls of the body are ornamented by a vertical ladder, which can be

interpreted as grain ear. Paired handles in shape of rams, joined by sacred yoke which embodied sacral content of fertility. Most of the products, usually jars, were found in the storage pits, and some of the pots were found in women's graves.

On the settlement of Zymno all figures were found in cultural layers and situated in separate concentrations. Such vessels were sacred – intended for the storage and sowing of grain, as well as for the ritual of praying for rain. Among ancient agricultural tribes, some animals, including ram, embodied the fertility cult and identified with certain forces of nature. The origins of the ram cult in the southeastern group of tribes of Funnel beaker culture are obviously can be found among its nearest neighbors, perhaps Trypillians, where such practices were more advanced.

Key words: Funnel Beaker culture, ram cult, ritual, ornament, grain, water.